

ЎЗБЕКИСТОНДА АҲОЛИ ТОМОРҚАЛАРИДАН Фойдаланиш харажатларини молиявий қўллаб - қувватлашнинг ҳуқуқий асослари.

*Алтиев А.С. , И.ф. д., проф. ,
Хакимов З.И.ТМИ –мустақил тадқиқотчи*

Аннотация

Мазкур тадқиқот иши мамлакатимизда аҳоли томорқаларидан фойдаланиш харажатларини молиявий қўллаб- қувватлаш механизмлари ва томорқа ер эгаларини қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, шартномавий муносабатларни тартибга солиш, етиштирилган маҳсулотларни эркин тасарруф этишда ҳуқуқий асосларнинг яратилганлиги масаласига қаратилган.

Аннотация: В данном исследовании основное внимание уделяется механизмам финансового обеспечения землепользования в стране и созданию правовой базы для защиты законных интересов землевладельцев, регулирования договорных отношений, безвозмездного распоряжения урожаем.

Annotation: This study focuses on the mechanisms of financial support for land use in the country and the creation of a legal framework for protecting the legitimate interests of landowners, regulating contractual relations, and gratuitously disposing of crops.

Калит сўзлар: Томорқа ер эгалари, Ер кодекси, диверсификация, модернизация, давлат бюджети, Халқаро молия институтлари, солиқ имтиёзи, божхона божи, суғурта, балиқчилик, паррандачилик, чорвачилик, субсидия, тижорат банки.

Ключевые слова: Землевладельцы, Земельный кодекс, диверсификация, модернизация, государственный бюджет, международные финансовые институты, налоговые льготы, таможенные пошлины,

страхование, рыболовство, птицеводство, животноводство, субсидии, коммерческий банк.

Keywords: Land owners, Land Code, diversification, modernization, state budget, international financial institutions, tax incentives, customs duties, insurance, fisheries, poultry, livestock, subsidies, commercial bank.

КИРИШ

Мамлакатимиз қадимдан қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш учун муҳим ижтимоий, иқтисодий характерга эга бўлган замин ҳисобланади. Жаннатмакон бу юртда сахий, меҳнаткаш ва қалби пок миришкор деҳқон, фермер ва томорқа ер эгалари истиқомат қилишади. Уларнинг асосий мақсади ўзларига бириктирилган ер участкаларидан самарали фойдаланиб, аҳолининг озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган эҳтиёжларини қондиришдан иборат. Улар ўртасида тизимли ишларни ташкил этиш, ўзаро ижтимоий иқтисодий муносабатларни барқарорлаштириш, рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш, аҳолининг қўшимча даромад олиш имкониятларини кенгайтириш, халқимиз дастурхонига сифатли ва арзон қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етказиб беришда давлат томонидан молиявий қўллаб-қувватлаш механизмларининг самарадорлиги муҳим фактор бўлиб ҳисобланади. Шундай экан, фермер, деҳқон ва аҳоли томорқаларидан фойдаланиш харажатларини молиявий қўллаб-қувватлаш, уларнинг қонуний манфаатларини ҳуқуқий томондан ҳимоя қилиш тизимини йўлга қўйиш долзарблик касб этади.

Қишлоқ жойларда кластерлар ташкил этилганлиги ва уларнинг аҳоли даромадларини оширишдаги ҳиссаси тобора ортиб бормоқда. Томорқадан юқори ҳосил ва даромад олишга эришаётган меҳнаткаш деҳқонларимизнинг сони ва тажрибаси йилдан йилга ошиб боришида томорқа ер эгалари билан ишлайдиган, аҳолига моддий ресурслар етказиб берадиган, зарурий молиявий ресурслар билан таъминлайдиган ва экин экиш, балиқ етиштириш, чорвачилик билан шуғулланишни назорат

киладиган тизим яратилиб, барча ҳудудларда “Томорқа хизмати” Маъсулияти чекланган жамиятларининг ташкил этилиши муҳим ўрин тутмоқда. Улар томонидан, аҳолини томорқа ерларини шудгорлаш, керакли уруғ кўчат етказиб бериш, қўй, эчки, парранда, балиқ етиштириш, асалари уялари, қуён етказиб бериш, хонадонларга ихчам иссиқхоналар қуриб бериш каби хизматлар йўлга қўйилмоқда.

Таҳлил ва натижалар

Мамлакат иқтисодиётида қишлоқ хўжалигининг иқтисодий ва ижтимоий аҳамияти йилдан-йилга ортиб бормоқда. Чунки, тармоқда республика ялпи ички маҳсулотининг 30 фоизи, озиқ-овқат маҳсулотларининг 95 фоизга яқини яратилмоқда. Айниқса, соҳага инновацион технологиялар, янги мулк ва бошқарув шаклини жорий қилиш борасида талайгина ишлар амалга оширилди. Ҳозирги вақтда маҳаллий бозорларимизга етказиб берилаётган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштиришда нафақат фермер, деҳқон хўжаликлари балки, томорқа ерларига эга аҳолининг бевосита ҳиссаси бор. Сўнгги йилларда ҳукуматимиз томонидан аҳоли томорқаларидан самарали фойдаланишга оид бир қатор қонун, қарор ва фармонлар асосида ушбу соҳага кенг имтиёзлар берилиб, молиявий томондан қўллаб-қувватланмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Аҳоли томорқаларидан фойдаланиш самарадорлигини оширишнинг қўшимча чора - тадбирлари тўғрисида” ги 2020 йил 30 июндаги ПҚ-4767-сон Қарори ушбу соҳада туб бурилиш ясади десак муболоға бўлмайди. Қарорга кўра, томорқа ерларидан самарали фойдаланиш, “Томорқа хизмати” МЧЖ моддий-техника базасини мустаҳкамлаш, фаолиятини янада кенгайтириш ва аҳоли томорқаларини хизматлари билан қамраб олиш даражасини ошириш, шунингдек маҳсулотларни экспорт қилиш имкониятларини янада кўпайтириш мақсадида Ўзбекистон фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгалари кенгаши, Ўзбекистон Республикаси Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши

ва вилоятлар ҳокимликлари аҳоли томорқаларига кафолатланган кўчат ва уруғларни тизимли етказиб беришни ташкил этиш учун “Томорқа хизмати” МЧЖларга иссиқхона, совутгичли омборхоналар, чорвачилик мажмуалари куриш учун асосланган ҳисоб-китобларга мувофиқ ер майдони ажратиш белгилаб қўйилди¹. Бундан кўзланган мақсад, аҳолининг даромад топишга қаратилган тадбиркорлик ташаббусларини молиявий қўллаб-қувватлаш, аҳолига аграр тармоқда ўз бизнесини ташкил этишга кўмаклашиш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштиришда деҳқон хўжаликларининг улушини ошириш ва қишлоқ хўжалигини диверсификациялаш орқали озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашдан иборат.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Мева-сабзавотчилик ва узумчиликда оилавий тадбиркорликни ривожлантириш, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида деҳқон хўжаликларининг улушини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2021-йил 23-ноябрдаги ПҚ-20-сон қарори айти пайтда соҳани молиявий қўллаб-қувватлашга қаратилган, томорқа ер эгалари харажатларини молиялаш мақсадида, ўз вақтида чиқарилган муҳим қарорлардан бири бўлди. Қарор мазмунига кўра, ҳозирда мамлакатда оборотдан чиқарилган қишлоқ хўжалиги учун мўлжалланган ерларда маҳсулот етиштириб, ҳар бир гектардан олинадиган даромад миқдорини кўпайтириш ҳамда аҳолини ер майдонларини ажратиб бериш орқали фойдали меҳнатга жалб қилиш ҳисобига олинадиган даромад ҳажминини оширишга қаратилган. Ҳисоб-китобларга кўра 1 гектар майдонда етиштирилган пахта хом-ашёсига нисбатан узумдан 7 баравар, гилосдан 6 баравар, ёнғоқдан 5 баравар кўп даромад олиш мумкин². Шундай экан, ҳар бир ҳудудда пахта ва ғалладан бўшаган ерлар, алмашлаб экиш учун заҳирага

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Аҳоли томорқаларидан фойдаланиш самарадорлигини оширишнинг қўшимча чора - тадбирлари тўғрисида” ги 2020 йил 30 июндаги ПҚ-4767-сон Қарори.-html/Lex. uz.

² Ўзбекистон республикаси Президентининг “ Мева-сабзавотчилик ва узумчиликда оилавий тадбиркорликни ривожлантириш, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида деҳқон хўжаликларининг улушини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2021-йил 23 ноябрдаги ПҚ-20-сон қарори.-html/Lex uz.

олинган ерларни аниқлаб ундан самарали фойдаланиш, ушбу ерларда оилавий тадбиркорлик доирасида кичик интенсив боғдорчилик, узумчилик, полиз, дуккакли мойли экинлар, картошка етиштириш ва сабзавотчилик лойиҳаларини қўллаб –қувватлаш орқали “ Темир дафтар”, Аёллар дафтари” ва Ёшлар дафтари” да рўйхатда турган эҳтиёжманд оилаларнинг даромадли меҳнат билан бандлилигини таъминлаш бўйича катта имкониятлар мавжуд. Шунингдек, пахта ва ғалладан қисқартирилган ер майдонларида боғдорчилик, узумчилик, полиз ва сабзавотчилик, дуккакли ва мойли экинларни етиштириш соҳасида экспортбоп қишлоқ хўжалиги экинлари экишни кўпайтириш, аҳолининг кенг қатламларини жалб қилиш орқали ушбу ерлардан самарали фойдаланишда давлат томонидан молиявиқ қўллаб -қувватлаш тизимини яратиш эвазига тармоқда қўшимча ўсишга эришишни тақозо этмоқда.

Бунинг учун, аҳолининг даромад топишга қаратилган тадбиркорлик ташаббусларини молиявий қўллаб –қувватлаш, аҳолига аграр тармоқда ўз бизнесини ташкил этишга қўмаклашиш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришда деҳқон хўжаликларининг улушини ошириш ва қишлоқ хўжалигини диверсификациялаш орқали озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш зарур. Ушбу мақсадни кўзлаб, Қорақалпоғистон республикаси ва вилоятларда фермер хўжаликлари ва кластерлар фойдаланишидаги паст ҳосилли пахта ва ғалладан қисқартирилган 200 минг гектар экин майдонларини 2022-2025-йилларда босқичма- босқич заҳирага қайтариш, ушбу ер майдонларини деҳқон хўжалиги ташкил этган ҳолда сабзавотчилик, полиз, дуккакли, мойли экинлар, картошка етиштириш каби лойиҳаларни амалга ошириш учун фуқароларга 0,10 гектардан 1 гектаргача бўлган ўлчамларда очик электрон танлов орқали 10 йилга ижарага бериш режалаштирилди:

Республикамизда фермер хўжаликлари ва кластерлар фойдаланишидаги паст ҳосилли пахта ва ғалла экинларидан қисқартирилган ерлар ҳисобидан

фуқароларга очик электрон танлов орқали ижара ҳуқуқи асосида бериладиган ер майдонларининг ҳажмлари

Т/г	Худудлар номи	Жами ер майдони гектарда	Шундан, 2022 — 2025-йилларда			
			2022-й.	2023- й.	2024- й.	2025- й.
Жами		200 038	80 000	53 441	39 012	27 585

*Жадвал маълумоти Қарорнинг 1-иловасидан олинди

Жадвал маълумотларидан кўриш мумкинки, 2022 йилда республикаимиз бўйича 80 000 гектар ер майдони ижара асосида аҳолига тақсимлаб берилиши ва бу рақамлар 2023-йилда 53 441 гектарга, 2024-йил 3 9012 гектарга ва 2025-йил 27 585 гектарга бўлинган ҳолда тақсимлаш лозимлиги кўрсатилган. Амалий рақамларга эътибор берадиган бўлсак, 2021- йилда ердан самарали фойдаланиш, аҳолига янги иш ўринларини яратиш, ёшларни иш билан банд қилиш мақсадида “Темир дафтар”, “Аёллар дафтари”, “Ёшлар дафтари”га киритилган фуқароларга деҳқончилик билан шуғулланиш учун 175 минг гектар майдонлар 0,1 гектардан 1 гектаргача ўлчамда 613,5 минг нафар ёшларга ажратиб берилди. Мазкур майдонлардан жорий йилда жами 8,5 трлн сўмлик 2 миллион тонна қўшимча қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирилди. Қўшимча ижарага берилган ҳар бир гектар ердан 48,2 млн сўмдан даромад олишга эришилди.

Ерни ижарага беришда давлат ва ижарачи ўртасидаги келишувни ҳуқуқий тартибга солиш шартлари белгиланди. Жумладан, ер тўғрисидаги қонунчилик ва ижара шартномаси талаблари бажарилмаганда, ер участкасидан оқилона фойдаланилмаганда ерга бўлган ҳуқуқ “Ер кодекси” ва “Деҳқон хўжалиги тўғрисида”ги Қонунга асосан бекор қилиниши ҳақида кўрсатиб ўтилди. Вилоят ва туман ҳокимликларига, ажратилган ер майдонларининг тупроқ шароити, ер балл бонитети, сув билан таъминланганлик даражаси, худуд аҳолисининг деҳқончилик тажрибасидан келиб чиққан ҳолда “Бир худуд - бир маҳсулот” тамойили асосида маҳсулот етиштиришга эътибор қаратиши, ер майдонларида зарур агротехник тадбирларни бажариш, ўғит ва сув билан таъминлаш, инфратузилма

объектлари яратиш учун шароит яратиш вазифалари юклатилди. Шунингдек, деҳқон хўжаликлари билан агросаноат кластерлари ўртасида кооперация алоқаларини ташкил этишга алоҳида эътибор қаратиш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини йиғиш, ташиш, сақлаш, қайта ишлаш ва сотишнинг барча босқичларини қамраб олган кичик агрологистика марказлари фаолиятини йўлга қўйиш масалаларини ҳал қилиш қайд қилинди. Мазкур қарорда асосий эътибор томорқа ер эгаларини молиявий қўллаб-қувватлашга қаратилиб, халқаро молия институтларидан жалб қилинган 100 миллион АҚШ доллари эквиваленти миқдоридаги маблағларни тижорат банкларига миллий валютада 3 йил имтиёзли давр билан 10 йил муддатга йиллик 10 фоиз ставкада жойлаштириш орқали, ажратилган кредитлар бўйича гаров таъминоти сифатида қабул қилинди. Кредит маблағлари “Ҳар бир оила-тадбиркор” дастури шартлари асосида тижорат банклари томонидан томорқа ер эгаларига ҳар бир лойиҳа учун 100 миллион сўмдан ошмаган миқдорда йиллик 14 фоиз ставкада ажратиладиган бўлди. Кредитлаш механизмида, кредитлар интенсив боғдорчилик ва узумчиликка 3 йилгача имтиёзли давр билан 7 йилдан қўп бўлмаган муддатга, полиз, дуккакли, мойли экинлар, картошка етиштириш ва сабзавотчиликка 6 ойгача имтиёзли давр билан 2 йилгача муддатга ажратиладиган бўлди. Кредит таъминоти сифатида кредитнинг қайтмаслик хатаридан суғурта қилиш полиси тақдим этилади. Кредитлар ҳоким ёрдамчиларининг ёзма тавсиясига асосан бериладиган бўлди.

Республикамизда 2021-йил январь-сентябрь ойларида “Оилавий тадбиркорликни ривожлантириш дастури” бўйича ажратилган кредитлар манбаи қуйидагилардан ташкил топди (2-жадвал):

Жадвал маълумотларига эътибор берсак, энг катта кредит 6 998,6 млн сўмни “Ҳар бир оила –тадбиркор” дастурини молиялаш мақсадига ажратилмоқда. Фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгаларини қўллаб-қувватлаш жамғармаси ҳисобидан 151 млн сўмлик кредит ажратилиши соҳани ривожлантириш учун етарли маблағ ҳисобланмайди.

Томорқа ер эгалари харажатларини молиявий қўллаб- қувватлашда жамғарма маблағларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш, хорижий молия институтлари маблағлари ва грант маблағларидан фойдаланиш шунингдек маҳаллий бюджет маблағлари ҳисобига субсидиялаш амалиётини кенгайтириш замон талаби ҳисобланади. Чунки, Жаҳон озиқ- овқат хавфсизлиги ташкилоти маълумотларига кўра ҳар йили дунё бўйича 2-2,5 млн гектар ер майдони турли сабабларга кўра ишлаб чиқариш оборотидан чиқиб кетади.

Бугунги кунда республикада етиштирилаётган 80 турдаги қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари дунёнинг 66 та мамлакатига экспорт қилинмоқда, бунда мева сабзавот ва дуккакли маҳсулотларнинг экспорт ҳажми 2016-йилга нисбатан 2021-йилда 2 баробар ошган³.

Кейинги йилларда қишлоқ хўжалигида олиб борилган ислохотлар натижасида ҳудудларнинг тупроқ иқлим шароити, сув ресурслари билан таъминланганлиги ҳамда аҳолини асосий турдаги қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига бўлган талабини инобатга олган ҳолда 4 млн 843 минг гектарга (2020 йилга нисб. 644 минг га кўп) қишлоқ хўжалиги екинлари жойлаштирилди (асосий майдонда 3,1 млн гектар, боғ-ток орасида – 223,2 минг гектар, такрорий – 816,4 минг гектар, лалми – 457,4 минг гектар, ўзлаштирилган майдон – 198 минг гектар). Ушбу ер майдонларида, жумладан, 1 млн 38 минг гектар ерда ғалла, 348 минг гектар майдонда сабзавот, 171,5 минг гектар майдонда полиз, 78,2 минг гектар майдонда картошка, 200 минг гектар майдонда мойли, 448 минг гектар майдонда дуккакли, 725,6 минг гектар майдонда озуқа маҳсулотлари етиштирилди⁴.

³ Ўзбекистон республикаси Президентининг “Мева-сабзавотчилик ва узумчиликда оилавий тадбиркорликни ривожлантириш, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида деҳқон хўжаликларининг улушини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2021-йил 23 ноябрдаги ПҚ-20-сон қарори.-<http://lex.uz>.

⁴ Ўзбекистон республикаси Давлат Статистика қўмитаси маълумотлари

Мамлакатимизда қишлоқ хўжалик соҳасини ривожлантириш мақсадида қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 23 октябрдаги ПФ-5853-сон Фармони билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган Стратегияси”да ҳам қишлоқ хўжалиги тармоғини модернизация қилиш ва бошқарувнинг замонавий тизимини яратиш, соҳа бошқарувида давлат иштирокини камайтириш ва хусусий инвестициялар оқимини кўпайтириш сингари бир қатор устувор вазифалар белгиланди.

Қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотлари ишлаб чиқаришда томорқа ер эгалари томонидан етиштириладиган маҳсулотлар мамлакат иқтисодиётида салмоқли ўринни эгаллайди. Ҳозирги пайтда томорқа ер эгалари фаолиятини ривожлантириш ва уларни молиявий қўллаб-қувватлаш борасида самарали ишлар амалга оширилмоқда. Айниқса, улар томонидан етиштирилаётган маҳсулотлар ялпи қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари улушида 66 фоизни ташкил этмоқда.

Статистик маълумотларга кўра, мамлакатимизда фаолият юритувчи томорқа ер эгалари сони 4,5 млн кишини ташкил этиб, улар 445 минг гектардан зиёд ер майдонида меҳнат қилмоқда. Лекин, етиштирилаётган маҳсулотлар миқдори йилдан-йилга ўсиб бораётган аҳоли эҳтиёжлари учун етарли эмаслигини бозорларимиздаги нархларнинг кескин ўсиб бориши кўрсатиб турибди. Аҳоли томорқаларидан фойдаланиш самарадолигини оширишда иссиқхоналар ташкил этиш ва улардан фойдаланиш кўламини ошириш замон талаби ҳисобланади.

Бунинг учун иссиқхоналарни қуриш ва ишга тушириш харажатларини ҳисоб китоб қилиш зарур. Тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, мамлакат ҳудудида иссиқхоналарнинг 3 хил тури амалиётда кенг қўлланилиб келинмоқда: Ойнаванд, плёнкали иситиладиган ва иситилмайдиган турлари кенг тарқалган. Бугунги кунда бир гектар майдондаги ойнаванд иссиқхоналарни қуриш учун харажатлар 1,0-1,1 млн. АҚШ долларини, плёнкали иситиладиганлар учун 350-400 минг АҚШ долларини, хитой

технологияси асосида қурилатганлар учун 80,0-100,0 минг АҚШ долларини, Жанубий Корея технологияси асосида икки қаватли плёнкали учун 300-350 минг АҚШ долларини ва замонавий кичик ҳажм майдондаги ва гидропоникали иссиқхоналар учун 1,6-2 млн. АҚШ долларини талаб этади⁵. Бизнинг шароитда аҳоли томорқа ерларида плёнкали иситиладиган иссиқхоналар ташкил этиш энг қулай ва харажат кам талаб қиладиган усул ҳисобланади.

Хитой давлати иссиқхона ҳисобига қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш бўйича дунёда етакчи ҳисобланади. Асосан енгил конструкцияли, энергия тежовчи, муқобил энергия манбаи ҳисобига ишловчи иссиқхоналардан фойдаланиш кенг йўлга қўйилган.

⁵ И.А.Холмирзаев, С.Т.Искандаров Иссиқхона сабзавотчилигини ривожлантиришнинг хорижий тажрибалари “ Ўзбекистонда полизчилик ва картошқачиликни ривожлантиришда илм-фаннинг ҳиссаси” Халқаро илмий –амалий конференция маърузалар матни.-Т.,2013 й. 148-149 б.

**2021-йил 9 ойида “Оилавий тадбиркорликни ривожлантриш дастури”
бўйича ажратилган кредитлар⁶**

2-жадвал

Давр	Жами кредитлар	ажратилган	шу жумладан							
			"Хар бир тадбиркор асосида"	оила - дастури	Фермер хўжаликлари томорка ер кўлаб жамғармаси	деҳкон ва эгаларини қувватлаш	Хўнарсмандинчиликни ривожлантиришга	Маҳаллий хўзурлидаги ва кўмаклаштиш жамғармаси		
	сони	Суммаси, млн сўм	сони	Суммаси, млн сўм	сони	Суммаси, млн сўм	сони	Суммаси, млн сўм		
2021 й.	304 395,0	7 280,5	297 677,0	6 998,6	2 498,0	151,0	3 488,0	107,0	732,0	23,9
январь	5 270,0	157,8	4 914,0	141,3	111,0	9,9	174,0	5,0	71,0	1,6
февраль	22 983,0	503,1	22 464,0	479,7	171,0	13,4	305,0	9,0	43,0	1,1
март	51 110,0	1 241,3	50 102,0	1 202,9	236,0	16,3	719,0	19,9	53,0	2,2
апрель	69 473,0	1 677,0	68 449,0	1 636,5	326,0	19,0	619,0	18,1	79,0	3,3
май	55 222,0	1 265,0	54 094,0	1 229,0	60,0	21,1	422,0	13,6	56,0	1,7
июнь	32 083,0	830,3	31 063,0	790,0	566,0	24,4	400,0	12,6	54,0	3,4
июль	19 040,0	511,9	18 535,0	481,0	189,0	19,5	280,0	9,4	36,0	2,0
август	20 861,0	521,9	20 360,0	488,0	187,0	23,3	261,0	9,0	53,0	1,6
сентябрь	28 353,0	571,8	27 696,0	550,2	62,0	4,2	308,0	10,3	287,0	7,1

*Ўзбекистон республикаси Марказий Банки статистик бюллетень. 2021 йил 9 ойлик.

Статистик маълумотларга кўра, Республикамизда жорий йилда 800 гектар майдонда 398 та замонавий плёнка асосида иситиладиган иссиқхона қурилди. Иссиқхона ташкил этиш учун 2,3 трлн сўмлик маблағ сарфланиб, 10 мингдан ортиқ иш ўринлари яратилди. Эндиликда Мамлакатимизда иссиқхоналар майдони 5,5 минг гектарни ташкил этмоқда.

Ҳозирги вақтда давлатимиз томонидан қишлоқ хўжалигига сарфланадиган харажатларининг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 1,7 фоизни ташкил этади. Соҳани давлат томонидан молиялаштиришнинг асосий қисми бевосита ирригация учун сарфланади (63 фоиз) ҳамда асосан пахта ва бошоқли дон етиштиришни қўллаб-қувватлашга қаратилган⁷. Шундай экан, асосий эътиборни ўрмон хўжалиги ва лалми ерлардан олинадиган даромадга қаратиш аҳоли жон бошига олинадиган ЯИМ нинг ўсишига олиб келади.

Дастлабки ҳисоб-китобларга кўра, жорий йилда 22 млн тоннадан ортиқ мева-сабзавотлар ишлаб чиқарилди ва ўсиш 106,1 фоизни (ш.ж: деҳқончиликда 107,5%) ташкил этди. Жумладан, 11,6 млн. тн (111,4%) сабзавотлар, 3,3 млн тн (115,8%) картошка, 2,3 млн тн (108,6%) полиз, 3 млн тн (106,3%) мева, 1,8 млн. тн (111,5%) узум, шунингдек, 7,9 млн тн (104,8%) дон ва дуккакли дон екинлари, қарийб 3,4 млн тн (110%) пахта хомашёси етиштирилди.

Давлат томонидан аграр соҳани қўллаб-қувватлаш, иқтисодий манфаатдорлигини ошириш бўйича амалга оширилган тизимли тадбирлар натижасида жорий йилда 1 гектар майдондан олинган ўртача даромад 47,2 млн сўмни (ўтган йилга нисбатан 2 баробар кўп) ташкил этди.

Мисол учун, Андижон вилоятида 97,7 млн сўмни, Самарқандда 86,5 млн сўмни, Бухорода 85,3 млн сўмни, Наманганда 66 млн сўмни, Фарғонада 61,3

⁷ Ўзбекистон республикаси президентининг “Ўзбекистон республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида” ги 23.10.2019 йилдаги ПФ-5853-сон фармони: [html.Lex.uz](http://html.lex.uz)

млн сўмни, Навоийда 52,3 млн сўмни ташкил етиб, Республика ўртача кўрсаткичидан юқори бўлди.

Мамлакатимиз аҳолисининг 49,4 фоизи қишлоқ жойларда истиқомат қилиши, меҳнатга лаёқатли аҳолининг 28 фоизи қишлоқ хўжалигида бандлигини ҳисобга олсак, қишлоқ хўжалигида ечимини кутиб турган муаммолар етарли эканлиги долзарблик касб этади.

Қишлоқ хўжалиги таркибида аҳоли томорқаларидан фойдаланиш ҳисобига деҳқон(уй) хўжаликлари томонидан ишлаб чиарилган ялпи қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари улушида 62 фоизни, чорвачилик тармоғида 90,7 фоизни ташкил этади⁸. Ҳозирги вақтда Қишлоқ хўжалигида аҳоли томорқаларидан фойдаланиш самарадорлигини оширишга аълоҳида этибор берилмоқда. Аҳоли томорқа ерларидан фойдаланиш харажатларини молиявий қўллаб қувватлаш бўйича бир қанча қарор, фармон ва қонун ости меъёрий ҳужжатлари чиқарилди. Жумладан, Президентимизнинг 26-апрель 2018 йилдаги “Фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгалари фаолиятини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020-йил 6-мартдаги “Пахтачилик соҳасида бозор тамойилларини кенг жорий етиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4633-сонли қарори, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020-йил 6-мартдаги “Ғалла етиштириш, харид қилиш ва сотишга бозор тамойилларини кенг жорий етиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4634-сонли қарори, 2021-йил 26-февралда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги Қишлоқ хўжалигини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш жамғармаси фаолиятини тубдан такомиллаштириш тўғрисида”ги фармони, 2020-йил 29-январда Ўзбекистон республикаси Президентининг Чорвачилик тармоғини давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4576-сонли

⁸ Ўзбекистон республикаси давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан ҳисобланди.

Фармони қабул қилинди. Ушбу чиқарилган қарорлар ва фармонлар томорқа ер эгалари харажатларини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш ва қишлоқ хўжалиги ерларидан олинадиган ҳосилдорликни оширишга хизмат қилади.

Шу билан бирга Республикада 32 442 та фермер ва қишлоқ хўжалиги корхоналарида жами 205,2 минг гектар боғ мавжуд бўлиб, уларнинг 52,8 минг гектари (25,7%) интенсив боғ ҳисобланади. Бугунги кунда мазкур интенсив боғ майдонларининг 28 минг гектарида (53%) сув тежовчи суғориш технологиялари жорий этилган. Жорий йил охиригача республика бўйича 26 минг гектар майдонда янги интенсив боғ барпо этиш режалаштирилган. Жорий йилнинг январ-август ойларида 75 та фермер ва қишлоқ хўжалиги корхоналарига 7 минг 565 гектар (ёнғоқ – 3 601 гектар, бодом – 2 025 гектар, гилос – 656 гектар, олма – 433 гектар, нок – 358 гектар, ўрик – 274 гектар, шафтоли – 161 гектар, олхўри – 26 гектар, анор – 5 гектар, хурмо – 3 гектар, беҳи – 18 гектар, писта – 5 гектар) майдондаги янги интенсив боғларда сув тежовчи суғориш технологиялари жорий этилгани ва 64 дона бурғиланган қудуқ учун жами 50,8 млрд. сўм маблағ ўтказиб берилган. Натижада 1 300 та янги иш ўринлари яратилган. Давлатимиз томонидан мавжуд ер майдонидан самарали фойдаланиш ва олинадиган даромадни ошириш асосий вазифага айланган. Мазкур диаграмма маълумотларига таяндиган бўлсак, қишлоқ хўжалиги экинлари майдони қуйидаги миқдорни ташкил этмоқда: (1-диаграмма)

Кейинги йилларда мамлакатимизда қишлоқ хўжалиги экин майдони динамикасига эътибор берадиган бўлсак, 2000 йилда 3 778,3 минг гектарни ташкил этган бўлса, 2021 йилга келиб бу кўрсаткич 3 260,7 минг гектарга қисқартирилди ёки 517,6 минг гектарга қисқарганлигини кўриш мумкин. Бу охириги йилларда пахта ва ғалла экин майдонларининг қисқарганлиги ва қишлоқ хўжалиги майдонлари аҳоли яшаши учун инфратузилма ўчоқларига айлантирилганлиги билан боғлиқ.



Бугунги кунда республикаимиз аграр соҳасига давлат томонидан ривожланган мамлакатларга нисбатан 2-3 баробар кўп маблағ ажратилмоқда. Бироқ ушбу маблағларни тўғри ва мақсадли йўналтиришда бир қанча ташкилий- иқтисодий муаммоларга дуч келинмоқда. Шунинг учун ҳам 2025 йилга бориб, давлат томонидан қишлоқ хўжалиги фақат бозор механизмлари асосида тартибга солинади.

Тадқиқот натижаси шуни кўрсатмоқдаки, аҳоли томорқаларидан фойдаланиш харажатларини молиялашда давлат бюджет маблағлари ҳисобига субсидиялаш Халқро тажрибада синалган усуллардан ҳисобланади. Масалан, АҚШ давлати молиялаш механизмига эътибор берсак, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи корхоналарга кредит беришда давлат бюджети томонидан субсидиялаш амалиёти бир неча юз йилдирки ўзгаришсиз давом этмоқда. Яъни мамлакат қайта молиялаш ставкасининг 30 % дан ошмаган ҳолда аграр соҳа вакиллари кредитлаш амалиёти орқали қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини аҳоли эҳтиёжи учун етиштиришни лозим топмоқда. Уларнинг фикрича, “Агар қишлоқ хўжалиги корхоналарини субсидиялаш амалиёти олиб ташланса, мамлакатда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига бўлган талаб таклифдан ошиб кетиши натижасида мамлакатда тақчиллик юзага келади. Бу эса, озиқ-

овқат тақчиллиги муаммосини янада авж олишини тезлаштиради”⁹. Шунинг учун қишлоқ хўжалиги корхоналарини молиялашда бир томонлама ёндошиш нотўғри эканлигини ва унга берилган субсидия миқдорини давлат бюджети ҳисобидан қоплашни мақул кўришади. Президентимиз томонидан 2021 йил 16 декабрда “Томорқадан фойдаланиш самарадорлигини ошириш, шунингдек, аҳолининг тадбиркорлик ташаббусларини молиявий қўллаб-қувватлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори қабул қилинди. Қарорга кўра, Фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер егаларини қўллаб-қувватлаш жамғармасига 100 млн АҚШ доллари эквиваленти миқдоридаги қарз маблағлари босқичма-босқич 4 йиллик имтиёзли давр билан 9 йил муддатга йиллик 14 фоиз ставкада йўналтирилади.

2017-2021 йилларда қишлоқ хўжалигини молиялаштириш соҳасида бир қатор ижобий тенденциялар кузатилди. Хусусан, мамлакатимизда тижорат банклари томонидан қишлоқ хўжалигига ажратилган кредитларнинг умумий кредит қуйилмалари ҳажмидаги улуши ўртача 14,5 фоизни¹⁰ ташкил этди. Ҳолбуки, олдинги йилларда бу кўрсаткич 10-12 фоизни ташкил этган эди. Ривожланган мамлакатларда, шу жумладан Европа мамлакатларида ушбу кўрсаткич 25 фоиздан ошади.

Кейинги йилларда энергия ва табиий ресурслардан унумли фойдаланиш ислохотларнинг туб моҳиятини белгилаб беради. Шу йилнинг узида 25 000 гектар ер майдонида сув тежовчи янги суғориш тизими жорий қилинди. Унинг натижасида 3 баробар кўп ҳосил олинди. Фойдаланишдан чиққан 1 млн 100 минг гектар ер майдони қайта фойдаланишга киритилаётгани шундай саъй ҳаракатлар самарасидир. Бугунги кунда қишлоқ хўжалиги ялпи ички маҳсулотни 30 % ташкил этсада, лекин қилаётган ишларимиз етарли эмаслиги, олдимизда катта патенциал борлиги намояндаланди.

⁹ Нешиной С.А. Инвестиции. Учебник. –М.: Дашков и К, 2007. – С. 15.

¹⁰ БМТТД, 2021 (www.uz.undp.org)

Шу билан бир қаторда, асосан қишлоқ ҳудудларида истиқомат қилувчи аҳолининг тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланишлари ва уларнинг барқарор даромад манбаларига эга бўлишларини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 7 июндаги ПҚ-3777 сонли Қарори қабул қилинди. 2019 йилда тижорат банклари орқали тадбиркорлик ташаббусларини имтиёзли шартлар асосида қўллаб-қувватлаш борасида 700 миллион доллардан ортиқ маблағ йўналтирилди.

Президентимиз Ш.Мирзиёевнинг “Дунёда озиқ-овқат нархларининг ўсиши, инфляция хавф-хатарлари келгуси йилда озиқ-овқат хавфсизлиги энг долзарб масала бўлиб қолишини яққол кўрсатмоқда. Шу боис, вилоят ҳокимлари ўз ҳудудида балиқ етиштириш ҳолатини таҳлил қилиб, тадбиркорлар ва аҳоли хонадонларига барча шароитларни яратиб бериш бўйича тизимли шуғулланиши зарур”¹¹ -деган сўзлари бу соҳага катта эътиборнинг бир нишонасидир. Охирги 4 йилда олиб борилган сай - ҳаракатлар натижасида мамлакатимизда балиқчилик тармоғида умумий қиймати 2,2 триллион сўмлик 1016 та лойиҳа амалга оширилиб, балиқ етиштириш ҳажми

6 бараварга ошди ва жорий йилда 400 минг тоннага етказилди. Балиқ истеъмол қилиш ҳажми 2016 йилга нисбатан 5,7 баробарга ошди¹². Аммо бу натижалар кундан- кунга ўсиб бораётган балиқ маҳсулотларига бўлган эҳтиёжни қондириш учун етарли эмас. Ушбу соҳани ривожлантириш мақсадида 13-январь 2022-йилда Президентимиз томонидан “Балиқчилик тармоғини янада ривожлантиришнинг кўшимча чора-тадбирлари тўғрисида” ги қарори имзоланди. Қарор мазмунига кўра 2022-йил 1-февралдан бошлаб жисмоний шахсларга ўзини ўзи банд қилган шахс сифатида ўз хонадонида балиқ етиштиришни йўлга қўйишга рухсат берилди. Шунингдек, 2022-йил 1-февралдан 2025-йил 1-январга қадар

¹¹ “Президент Шавкат Мирзиёев ҳузурида 20 декабрь 2021 йилда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш, бу борадаги ишларнинг муҳим йўналишларидан бири сифатида балиқчилик соҳасини ривожлантириш ва кооперация асосида балиқ етиштириш самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари юзасидан йиғилиш муҳокамаси- <http://lex.uz>.

¹² Ўзбекистон республикаси давлат Статистик қўмитаси маълумотлари

балиқчиликни интенсивлаштириш учун зарур бўлган асбоб-ускуналар ва технологиялар (аэратор, бассейн, автокормушка) ҳамда қайта ишлаш ускуналарини ишлаб чиқаришни йўлга қўйган, бироқ даромадининг 80 фоизидан ортиғини ушбу ускуналарни ишлаб чиқаришдан оладиган субъектлар учун фойда солиғи, юридик шахслардан олинадиган ер солиғи, юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқ ва сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ ставкалари 50 фоизга камайтирилади, балиқ етиштирувчи хонадон эгаларига ер солиғи ва мол-мулк солиғи ставкаси 50 фоиз миқдорида белгиланадиган бўлди. Бундан кўзланган мақсад, балиқ маҳсулотлари турларини кўпайтириш, аҳолини фойдали ишга жалб қилиш асносида даромад даражасини оширишга эришиш, мамлакатда балиқ ва балиқ маҳсулотлари экспорт салоҳиятини оширишга йўналтирилган.

Хулосалар

Тадқиқот натижасида қуйидаги таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилди:

1. Аҳоли томорқа ерларидан фойдаланиш харажатларини молиявий қўллаб-қувватлаш бўйича чиқариладиган барча ҳуқуқий кучга эга меёрий ҳужжатлар бозор механизмлари талаблари асосида ишлаб чиқилиши лозим. Яъни, маҳсулот ишлаб чиқарувчиларга бозордаги ялпи талабдан келиб чиқиб, солиқ туловларини тўлаш муддатини узайтириш (солиқ каникули ёки солиқ кредити), кредитни қайтариш муддатини узайтириш ёки фоиз тўловларидан чегирма бериш каби рағбатлантирувчи кучга эга ҳуқуқий базани шакллантириш.

2. Томорқа ер эгалари фаолиятини молиялашда фонд биржалари инструментлари (вексель, облигация, чек) дан кенгроқ фойдаланиш бўйича қонун ва қонун ости меёрий ҳужжатларни яратиш;

3. Аҳолига ижара ҳуқуқи асосида бериладиган ер майдонларидан фойдаланишга қаратилган қонун, қарор ва фармонларда акс этган жазоловчи таъсир чораларини юмшатиш. Жумладан, бир йил мобойнида белгиланган миқдорда маҳсулот ишлаб чиқара олмаган томорқа ер эгаларидан ижара ҳуқуқини бекор қилиш эмас, балки ишлаб чиқаришга

салбий таъсир этувчи омиллари таҳлил қилган ҳолда, ҳамкорликда бартараф этишга ёрдамлашувчи механизм ишлаб чиқиш лозим.

4. Томорқа ер эгалари билан кластер хўжаликлари ўртасида шартномавий муносабатларни тартибга солувчи ҳуқуқий базанинг бир томонлама таъсир кучига эга эканлиги. Бизга маълумки, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш, қайта ишлаш, сақлаш ва истеъмолчига етказиб бериш босқичларини қамраб олувчи меърий ҳужжатлар етарли эмас. Шундай экан, уларни яратишда кенг қамровлилик, қонунийлик ва шаффофлик тамойилларидан келиб чиқиш лозим.

5. Ҳозирги вақтда тижорат банклари орқали кредитлаш томорқа эгалари ер майдони ҳажмидан келиб чиқиб, ажратиладиган маблағлар ҳажмида дифференциаллаш амалиётини йўлга қўйиш бўйича кўрсатмалар ишлаб чиқиш. Жумладан, берилаётган кредит фоиз ставкаларининг юқорилиги, майда ер эгалари харажатлари учун бериладиган кредит суммасининг камлиги, гаров таъминотининг етишмаслиги каби муаммолар ишлаб чиқарувчиларнинг бошқа тармоққа кўчиб ўтишига сабаб бўлмоқда.

Бизнинг фикримизча, ушбу юқорида келтирилган камчиликларни баратараф этиш аҳолини томорқа ерларидан фойдаланиш ва етиштирилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг ҳажмини ошишига рағбатлантирувчи таъсир кўрсатади.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Аҳоли томорқаларидан фойдаланиш самарадорлигини оширишнинг қўшимча чора - тадбирлари тўғрисида” ги 2020 йил 30 июндаги ПҚ-4767-сон Қарори.-.html/Lex. uz.
2. Ўзбекистон республикаси Президентининг “ Мева-сабзавотчилик ва узумчиликда оилавий тадбиркорликни ривожлантириш, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида деҳқон хўжаликларининг улушини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги 2021-йил 23 ноябрдаги ПҚ-20-сон қарори.-html/Lex uz.

3. И.А.Холмирзаев,С.Т.Искандаров Иссиқхона сабзавотчилигини ривожлантиришнинг хорижий тажрибалари “ Ўзбекистонда полизчилик ва картошкачиликни ривожлантиришда илм-фаннинг ҳиссаси” Халқаро илмий –амалий конференция маърузалар матни.-Т.,2013 й. 148-149 б.
4. Ўзбекистон республикаси президентининг“Ўзбекистон республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида” ги 23.10.2019 йилдаги ПФ-5853-сон фармони: [html.Lex.uz](http://lex.uz)
5. Ўзбекистон республикаси Марказий Банки статистик бюллетень. 2021 йил 9 ойлик.
5. Нешитой С.А. Инвестиции. Учебник. –М.: Дашков и К, 2007. – С. 15.
6. БМТТД, 2021 (www.uz.undp.org)